

AZ ALKOTMÁNY ÜNNEPE

BELA DURANCI

1962. augusztus 20-a, hétfő

Először Budára buszozok fel. Dísz tér, a megállóval szemben a Műemléki Felügyelőség épülete.

Mihelyt belépek a kapun, jön elém dr. Dercsényi, már ott van. Rögtön balra vezet a földszinten, egy fiókos szekrényhez, és magyarázza, mit csináljak. És máris megy, azzal, hogy úgy két óra múlva jön vissza.

– Addigra, fiam, beleunsz a fényképekbe! – mondja elmenőben, és figyelmeztet, hogy ne engedjem szabadjárá a kíváncsiságomat, hanem alaposabban nézzem meg azokat a képeket, amelyeket kiválasztok magamnak. Elsősorban azokat ajánlja, ahová majd elmegyek: az esztergomi, a székesfehérvári és a pécsi fotókat.

Mennyire igaza volt! Nézem a helynevek tömkelegét, és felismerem a veszélyt. Akárcsak a képtárban, ha „minden képet” látni akarsz, és végül úgy jössz ki, hogy egyetlenegyre sem emlékszel!

A következő megdöbbenést a fiókok hozzák. Fényképek sokasága, amelyek különböző időszakban készültek ugyanarról a műemlékről. Elkezdem összehasonlítani őket, és megpróbálom felmérni, mennyit károsodtak az évtizedek során . . . Rövidesen belátom, hogy ily módon nemigen fogok haladni . . .

Lecsillapodok, és „módszert” választok. Alaposan megvizsgálom az érdekes részleteket, és komótosan szemlélem az objektum (templom) egészségét, több fényképről is. Eszembe jut, hogy a terepen nem nagyon lesz időm, hogy mindent körbejárjak, meg aztán az idő is elromolhat!

Jegyzeteket, vázlatokat készítve merülök el a nekem értéket jelentő, számomra érdekes épületek felfedezésének izgalmas műveletében. Észre sem veszem, milyen gyorsan röpül az idő.

Dercsényi már jön is vissza. Kávézva beszélgetünk, majd búcsúzáskor ideadja a névjegyét, amelyre ráírja: *Duránczi Béla kollégánk a magyar román kori emlékeket tanulmányozza, kérem, legyetek segítségére. VIII. 20. Dr. Dercsényi D.* Boldogan távozom, abban a meggyőződésben, hogy felragyogott a szerencse-csillagom, és mindenki csak arra vár, hogy nekem segítsen a munkámban!

Buszra szállok, indulok vissza. Egyenesen Bálint Endréhez kell mennem. Útközben megpróbálom felidézni a *Híd* cikkét, amelyet Szabadkán olvastam. Persze, sajnálom, hogy nincs kéznél most, amikor éppen oda megyek, ahol Vajda Lajosról, erről az egyedülálló festőről lesz majd szó.

Megérkezem Bálint Endréhez. Egyedül van, azonnal leültet a díványra, és bármilyen bevezető nélkül elkezd hordani elem a rajztömböket és tartókat. Valahogy éppen déltájban kezd kibontakozni a megismételhetetlen élmény!

Endre egymás után szedi elő és teszi az előttem levő asztalkára a vázlatokat, rajzokat, kollázsokat, egy-egy kisméretű festményt, és bűvöl el a látvánnyal. És valóban őszinte élvezettel ismerkedem Vajda szürrealista látomásainak számomra eddig ismeretlen világával. Közben, az ő heves modorában, Endre „a rokonáról, Vajdáról” mesél, az illetékesek közönye miatt idegesen gesztikulálva. Szemmel láthatóan mérhetetlenül becsüli a festőt. Előnti a keserűség, különösen amikor Vajda szenvedéseinek időszakát a mostanival hasonlítja össze. Kassákat, Kornist és másokat említ – akik abban a pillanatban semmit sem jelentenek nekem . . .

Gyönyörködök a felvázolt motívumok „egységes képpé” alakulásában. Legjobban az a sok-sok kisméretű lap tetszik, amelyeken saját környezetem jellegzetességeit ismerem fel: ladikokat, falusi házak oromzatait, barokk toronyokat, ámbitusok ívét, a környezetükkel összhangban levő embereket, ablakokat és olyan részleteket, amelyek a kreatív üzenet sajátosság meghatározóivá, vagy vibráló rejtélyekké válnak . . .

Szemmel látható ugyan, hogy Vajdát megragadták a szentendrei izgalmas jellegzetességek, érződik a régi városka lelassult életének különös mediterrán (?) hangulata. Tengerparti és karlócai utcákra, a bodáni kolostorra és a monostori Duna-partra emlékeztetnek. Tudom persze, hogy Vajda sajátos, bonyolult és mindent átfogó módon élte meg Szentendrét. Akár a filmen, visszapergette a számos összefüggő, sőt más-más féle jelenetet, egységes hatásúvá elegyítve. Lapról lapra haladva, Endre tulajdonképpen kitarta előttem ennek a festői kisvárosnak az egyedülálló, személyes élményét!

Szentendre valóban sajtáságos, költői együttese a patriarchális méltóságú városnak és ugyanakkor falunak, amelyben egykor vagyonos polgárok, kereskedők és hajósok éltek, templomokat emeltek és utazgattak, hagyománytisztelő módon éltek, valami újra, de azért „takarékosan pompásra” vágyakozva. Amennyire előző nap felmérhettem, Szentendre mindinkább a pestiek festői kirándulóhelyévé válik, s ugyanakkor a helybeliek számára ösztönzőleg hat a nagyváros közelsége.

Hallgatom, és sajnos, rögtön el is felejttem, amit közben Endre mesél. Tulajdonképpen „első kézből” hallok tőle a szentendrei művésztársulásokról . . . Olykor-olykor hirtelen átvált a rajzok magyarázására, felemlíti keletkezésük körülményeit, a kiváltó okokat, s rámutat arra a különös „játékra”, ahogy a látvány sajtáságos élménnyé alakul át. Aztán fotókollázsokat szed elő, és Vajda párizsi tartózkodásáról mesél, bennem meg felidéződnek Ivan Tabaković fotókollázsai, amelyeket nemrég volt alkalmam látni. Most tusrajzok sorakoznak, felismerhetetlen furcsa alakokkal. Csupán asszociálnak az „élőlényekre”, és megsejtem az „absztrakció” kialakításának a szándékát. A sötét részek árnyékolását sűrűbben vagy ritkábban húzott számtalan vonalkával valósfítja meg. Mire is hasonlít . . . ? Próbálok visszaemlékezni . . . Nyilvánvaló, hogy valamilyen „titkos kapcsolat” van köztük és a *Híd* cikke között, amelyet B. Szabó György írt, saját szükségleteire „kollázsolva” össze Vajda Lajos látomásait! Vajdának e fekete-fehér látványai, e sajtáságos arabeszkek a tiszta fehér felületen ellenállhatatlanul emlékeztetnek a számomra jól ismert Hungária ciklus nagyméretű lapjaira. Az első, aki felhívta rájuk a figyelmemet, Tripolsky Géza volt, a zentai művésztelep ismert vezetője, B. Szabó György közeli barátja.

Bálint Endre viszont már Pest képzőművészeti életének mostani történéseiről és viszontagságairól beszél . . .

Én őszinte lelkesedéssel továbbra is csak Vajda Lajosról kérdezem. Közben elnézését kérem, amiért szemmel láthatóan keveset tudok róla, meg a többiekéről. Restelkedve vallom meg neki, hogy a fakultásunkon nem nagyon esik szó a magyarországi képzőművészetről . . . Ez alatt a néhány nap alatt, noha a román kori emlékeket kell tanulmányoznom a diplomamunkámhoz, elég sokat megtudtam, és meggyőződtem *a kölcsönös megismerés szükségességéről*. Inkább hangosan gondolkodva, arról kezdek beszélni, hogy a vajdasági művésztelepek közvetítő szerepet játszhatnak ebben. Talán lehetőség nyílhatna az alkotók, és persze, a művészettörténészek kölcsönös látogatására. Nekem úgy tűnik, hogy az adott körülmények között éppen a művésztelepek nyújthatnának szerény feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek a kibontakozáshoz. Mi sem egyszerűbb! Meghívót küldünk, s azután a vendég – ahol tízen esznek,

a tizenegyedik sem marad éhen! – barátokra és munkatársakra talál a művésztelep résztvevői között.

– Hasonlóan gondolkodott már előtted valaki, aki szintén lelkesedett Vajdáért, végtelenül sokat jegyzetelt és kérdezősködött – mondja Andre.

– Ki volt az?

– Elfelejtettem, hogy hívják, valahová felírtam a nevét. Nos, azt mondta, hogy majd jelentkezik, megpróbálja kezdeményezni az együttműködést. Éppen itt ült, ahol most te . . .

– Próbálj visszaemlékezni! Esetleg írd le, talán majd így ráismerek – tréfálkozom –, rajzold le, ha tudod!

– Olyan ázott varjú figura volt . . .

– B. Szabó György! – kiáltok fel.

– Nem tudom, talán ez a neve . . .

Természetesen egyetértünk, hogy ne keresse a névjegyet. Biztos vagyok benne, hogy róla van szó (a *Híd* idei első számában megjelent Írás Vajda Lajosról kizár minden kétséget). Mellesleg elmondom Endrének, hogy ez egy befolyásos személy, a művésztelepekre gondolva, elsősorban Tripolsky Gézára, de a topolyai művésztelepre is. Mesélek neki a vajdasági művészkolóniák tizedik évfordulójáról, meg a palicsi Első Képzőművészeti Találkozóról, amely ezekben a napokban nyílik meg. Megpróbálom felidézni neki bármelyik művésztelepünk légkörét, az ottani hangulatot és alkotói szabadságot . . .

Igen gyorsan rájövök azonban, hogy Bálint Andre teljesen érdektelenül hallgat. Felfogom aztán, hogy a „művésztelep” fogalmának egészen más a jelentése itt, mint otthon!

A magyar művésztelepek ugyanis hosszabb tartózkodást jelentenek, egyfajta bennlakást, saját műteremmel. Nálunk az esetleg kéthetes *barátkozáson* van a hangsúly, férfi és nő hálóteremmel, közösen élvezett reggelivel, ebéddel, vacsorával, közös műteremmel, és túlnyomórészt a természetben való festéssel.

Úgy tűnik, Andre nem érti a művésztelepek alkotói szabadságának fogalmát. Persze, nem láthatja a dolgok színét és fonákját. Azt tudja, hogy „szabadabbak” vagyunk a magyar körülményeknél, de ő személyesen ismer egy mindennél jobbat – az igazi külföldet és Párizst!

Ma azonban ez nem is lényeges! Talán ezért nem keltette fel az érdeklődését B. Szabó György, s valószínűleg én sem. Mindenesetre csodálatos élményt köszönhetek neki! Vajda Lajost sohasem fogom elfelejteni. Szerencsém, hogy eszembe jutott a *Híd* cikke, így mégsem tűntem neki teljesen tudatlannak. A legfontosabb azonban, hogy megtaláltam a „kulcsot” a Vajda Lajos alkotásaihoz! Biztosan B. Szabó Gyurka is ugyanilyen lenyűgözötten ült ebben a helyiségben. S akárcsak én, valószínűleg ő sem vette észre Bálint Andre műveit.

Nyilvánvaló azonban, hogy Bálint Endre – Vajda Lajos ihletésével – kialakított egy sajátos poétikát, egészen máslyent, mint amilyet a Váci utcában a Nárcisz galériában láttam. Megemlítem ezt Endrének:

– Ilyet nem látni Váci utcai kirakatban!

Jólesik neki, és megragadja az alkalmat, hogy a saját festészetéről beszél-gessen velem. Ám nagyon gyorsan, akárcsak az előző napokban, választófal emelkedik közénk. Mindketten tudjuk, hogy a problémát a „környezet” jelenti, amelynek nem felel meg a művészi kifejezés szabadsága, ha az eltér a megál-lapodott mintáktól. Egy szó jut eszembe: bizomány. Szinte ugyanaz, gondolom, mint a reménytelenség. Endre ellenkezik. Hisz az „odakinti” esélyben!

Barátokként válunk el, olyanokként, akik egyformán vélekednek Vajda Lajosról (1908–1941), az eredeti szürrealista látomás festőjéről.

Gyalog megyek Gyarmathy Tihamérhoz a Damjanich utcába. Gondolata-imban Vajda Lajos kísér. Felötlik, hogy B. Szabó a *Híd*ban Zimonyt említette, azaz a gyermek Vajdát a kikötőben. A család Magyarországra tért vissza. Vajon tudatalattijában mit vitt magával a gyermek az ott látottakból, tapasztaltakból? Emlékszem, a háború előtt pár napot én is Zimonyban töltöttem az ottani rokonoknál. De Zimonyból semmi sem maradt meg bennem. Elmosták a belgrádi élmények, ahová az unokanővérem vezetett, hogy lássam a Nemzeti Múzeumot és a Nemzetközi Vásárt. A vásáron gondolatban ma is vissza tudok idézni, „felismerni” mindent, de nem jut eszembe, hol is volt a zimonyi vasutas-telep, ahol vendégeskedtem. Nos, Vajda is Belgrádban növekedett, és a városról bizonyára sok minden megmaradt benne. Zimony viszont a túloldalal volt, messze és idegenül, akárcsak nekem. De nem értem, miért hajóra szálltak?

Gyarmathy az udvaron ül és napozik, így várja, hogy megjöjjen Bálint Endrétől.

– Éppen jókor érkezted, a nappali fény most a legjobb! – mondja üdvözlésemre. Rögton le is megy az alagsorba, és hozza a képeket, engem meg invitál, hogy üljek le és nézelődjek. Néhányszor fordul. Vagy tíz képet támaszt a falnak, tökéletes megvilágításban. Magának is hoz egy sámlit, üldögélünk, és némán szemlélődünk. Kérdi, mivel kínálhat, én köszönöm, nem kérek semmit. Jólesik, hogy semmitől sem zavartatva csak ülünk, és képeket nézünk. Előkészített egy csomó fényképet is. Nézegetjük, válogatjuk őket, beszélgetünk. Előttünk a festmények, azt mondanám, mértani absztrakció, sajátos „világúri” színek poétikája, egészen máslyen világ, mint amilyenben élünk. Hallgatunk . . .

Egy idő után Gyarmathy feloldódik, és elkezd beszélni. Magyarazza „saját világának” a képeit, amelyek „kétségtelenül ugyanolyan valóságosak, mint körülöttünk minden”, csupán a „kozmosz távlatokhoz” tartoznak. Tulajdon-

képpen a korlátlan és határtalan térségnek a képei, amelyet színes szenzációvá kristályosodott jelek népesítenek be. Szemmel láthatóan a saját kozmoszát teremtette meg, jöttányit sem engedve a hagyományos ízlésnek.

Az elbeszéléséből megtudom, hogy a háború előtt sokáig az európai központokban volt, megismerkedett Mondriannel . . . Az Európai iskolát említi, ahol közvetlenül a háború után együtt dolgozott Martyn Ferencsel és Kállai Ernővel . . .

– Van egy könyvem Kállai Ernőtől, *Új magyar pikktúra*, régi kiadás, Szegeden vettem – mondom elégedetten, hogy végre valamivel bekapcsolódhatok, és nem tűnök állandóan olyannak, mint aki a Marsról pottyant ide!

– Kállai nagyon jó volt hozzám, tanárom és barátom volt. Sokat dolgoztunk együtt. Meghalt . . . – és ekkor Gyarmathy elkezd beszélni a nehéz időkről, a „szakmának” az „absztrakt képeket” festők elleni heves támadásairól.

– Mint bikának a vörös posztó . . . Szidták az absztraktosokat, szolgálták a Pártot! – mondja keserűséggel telve. Majd az clutasítottak balsorsáról beszél. Bálintot, Kornist, Kassákot említi . . .

Búcsúzásakor egy borítékban a műveiről készült néhány fényképet ad nekem, „hátha egyszer még kell . . .”, majd kikísér, a lelkemre kötve, hogy üdvözöljem Kondort!

Nem visszafelé indultam, hanem kimentem a Dózsa György útra, az 56-os eseményekből ismert széles sugárútra. A rokonom mesélte, aki azokban az októberi napokban Pesten volt, hogyan darabolták fel a polgárok a ledöntött Sztálin-szobrot.

Csak álltam, a népharag e fenséges jelenetére gondolva, s megpróbáltam felidézni a megismételhetetlen eseményt. „Láttam” a tömeg indulatát, amint megrohamozza a bronzszobrot. Rájöttem, hogy az emlékművek nem csupán maradandó műalkotások. Sokkal többek ennél – „ikonok”, amelyeket az elégedetlenek áradata előbb-utóbb lerombol, „elpusztítva” a gyűlölt személyt és mindazt, amit az a kreatúra megszemélyesít! Vajon részt vettek-e ebben ezek a művészek is, akiket megismertem.

KARTAG Nándor fordítása